

modern uygarlığın çatışmacı doğasını besleyen kökler

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Prof.Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Batı uygarlığının, Batı-dışı toplumların neredeyse tamamıyla ilişkisini çatışma kavramı üzerinden kurmuş olmasının kaynaklarını tespit etmek, yüzlerce yıllık bir düşünce arkeolojisi yapmayı gerektirmektedir. Batılı zihnin böyle bir düşünce ve davranış tekdüzeliği geliştirmeye başlamasının ardında yatan temel motifi yakalamak için, Batının inanç öğretilerine de şeklini veren kök kültür sembollerinin deşifre edilmesi gerekecektir. Zira Batı tarihinin çatışmacı kökleri, bu tarihi yapan zihinde yatmaktadır. Batılı zihnin kendi dışındakilerle ilişkisini, ya kendine benzetmek ya da yok etmek şeklinde dışa vuran güdüsü için onlarca sebep sayılabilir. Aşağıdaki çalışmada bu sebeplerden Batının hakikat tekkelciliğine ve tek tipleştirme ideolojisine değinilecek ve Müslüman toplumların böyle bir zihin tezahürüne nasıl bir tepki vermeleri gerektiğine ilişkin önerilerde bulunulacaktır.

Hakikat Tekelciliği ve Tek Tipleştirme İdeolojisi

Dünyayı homojen bir yapıya dönüştürme, Batı tarzı modernizmin temel hedeflerinden biri olagelmıştır. Bu zihniyet, hem rönesanstan başlamak üzere 18. yüzyıla kadar süren Avrupa'nın kolonyal ve emperyal stratejisinde hem de post-kolonyal süreçte Batı-dışı toplumlarla olan ilişkisi içinde keşfedilebilir. Aydınlanmadan itibaren Batı düşüncesi, gerçekliğin nesnel doğası ile kendi içinde bulunduğu şartlar arasında bir özdeşleştirmeye gitmiş, Batı dışı toplumlara tepeden bakan ve bunları kültürel olarak bile irdeleme gereği duymayan bir paradigma geliştirmiştir. Bu paradigma, söz konusu toplumların büyük bir kısmını Sosyolojinin çalışma alanına dahi sokmamış, alt kültürler olarak görerek, Etnoloji ve Antropolojinin konusu haline getirerek araştırmıştır. Batı dışı toplumların gelişme seyrini tartışan bu tekeliçi düşünce, bu toplumların gelişmesinin ancak Batı zihninin yol haritasını takip etmeleriyle mümkün olabileceği söylevini geliştirmiştir.

Hakikat tekeliçiliği, kurtuluş tekeliçiliği, Tanrı tekeliçiliği, cennet tekeliçiliği gibi uzatılması mümkün olan bu liste Yahudi-Hıristiyan geleceğin genetiğine sinmiş bulunmaktadır. Bütün açıklama biçimlerini 'merkez' ve 'çevre' terimleri üzerinden kurmaya alışan bu tekeliçi modernizm, Batı kültür havzasının dışında kalanların tamamını bir kategori, kendisini ise bağımsız ayrı bir kategori olarak görmüştür. Batı-dışı toplumların gelişme seyri bile, bu merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu bağlamda Batı-dışı toplumların nasıl bir gelişme seyri takip edebilecekleri konusunda tartışılan iki tezi hatırlamak gerekiyor: *Bağımlılık tezi ve post-kolonyal tez*. Bağımlılık tezi, Batı toplumlarının Batı dışı toplumları nasıl etkilediklerini ve onları oldukları yere nasıl sabitlediklerini işlerken, post-ko-

lonyal teoriler Batı dışı toplumların kendilerine has bir tür modernlik geliştirdiklerini iddia etmektedir.¹ Batılı gelişme çizgisini çizgisel-evrensel bir gidiş olarak gören zihne göre, Batı modernizminin ulaştığı liberal yaşam biçimi, bütün gidişatların ulaşacağı yegâne türdür. Bütün gelişme eğilimleri, farklılık taşısa da taşımaya da gelip oraya çıkacaktır. Başka bir ifadeyle Roma'ya çıkan birçok yol olsa da Roma bir tanedir.

Aydınlanmadan itibaren Batı düşüncesi, gerçekliğin nesnel doğası ile kendi içinde bulunduğu şartlar arasında bir özdeşleştirmeye gitmiş, Batı dışı toplumlara tepeden bakan ve bunları kültürel olarak bile irdeleme gereği duymayan bir paradigma geliştirmiştir.

Bütün gerçeklikleri kendine bağlayan bu tekeliçi ve sadece kendini hakikat olarak lanse eden tekeliçi söylem, Batı'nın *tarih felsefesinde, teolojik ve felsefi* mirasında kendini dışa vurmaktadır. Bu tekeliçiliğin tarihin kanlı sayfalarını oluşturduğunu söylemeye bile gerek yoktur.

Tarih felsefesinde, tarihi İsa ile başlatmak ve bu tarihin öncesini İsa'nın gelişini hazırlayan tarihe, sonrasında ise onun izinden giden bir tarihe indirgeme, bu tekeliçi tarih felsefesinin bir göstergesidir. Bir diğeri ise, tarihte yaptıkları her eylemi 'Tanrı böyle istiyor! (*Deus lo volt!*)' çığırkanlıklarıyla süslemiş olmalarıdır. Haçlı Seferleri sırasında yapılan bütün savaşların kaydını tutan eserlerin *Gesta Dei Per Francos* (Tanrı'nın Frankların Eliyle Yaptığı İşler) olarak adlandırmaları ise bu tekeliçiliğin zirve yaptığı noktayı göstermektedir.

Bu tekeliçiliğin en net gözlenebileceği alan, şüphesiz, *dinsel/teolojik tekeliçiliktir*. Batı kültürü içinde özünü kaybeden Hıristiyanlık,

başka din mensupları şöyle dursun, kendi içindeki ayrışmalara ve ihtilaflara bile tahammül edemeyen tekilci bir şiddet kültürünün prototipini yaratmıştır. *Viva la vita* (yaşasın hayat!) değil, *Viva la muerte!* (Yaşasın ölüm!) bu şiddet kültürünün yaşam boyu sloganı haline gelmiştir.

Dinden dönme veya hak dini (Katoliklik) reddetme, günahların en büyüğüdür. O hâlde dinden dönenler ve onun hak olduğunu reddedenler, sadece aforoz edilmek suretiyle kiliseden uzaklaştırılmakla kalmamalı, öldürülmek suretiyle dünyadan da uzaklaştırılmalıdır.”

Batı'nın kendi dışındakilerle ilişkisindeki baskın unsur, teolojik detaylardan değil, hegemonyacı bir anlayıştan beslenmiş ve din de bu hegemonya sürecine hizmet eden bir aygıt indirgenmiştir. Bu hegemonyacı tahakküm Müslümanlar kadar Katolik olmayan Hıristiyanları da kendine hedef seçmiş, şiddete dayalı ilişkilerin en önemli ve uzun süreli kesitini oluşturan Haçlı Seferleri sırasında Katolik dünyası bu tavrını Müslümanların dışındaki din ve anlayışlara da dayatmıştır. Fransa'dan hareket eden Haçlıların Almanya'dan geçen yollarına çıkan Yahudileri katletmeleri ve IV. Haçlı Seferi'nin Müslümanları bırakıp da Ortodoksların merkezi İstanbul'u hedef seçip talan etmeleri (1204) bunun en iyi örnekleridir.

Mutlak kudreti kendinde görme ve Latin Katolik Kilisesi'ni, İsa Mesih'in yeryüzünde temsil edildiği tek mekân olarak kabul etme anlayışı, Latin Hıristiyanlarının diğer din ve inanç mensuplarına toleranssızlığının başlıca sebebiydi. Onlara göre inançsız birisine gösterilecek müsamaha, vatan hainliğiyle eşdeğerdeydi. Ortaçağ'da bu uygulama, şu ifadelerde görüleceği gibi, kendine St. Thomas ile güçlü bir teorik temel bulacaktır:

“Seküler devletin yetkisini elinde bulunduranlar, büyük suç işleyenleri ölümle cezalandırabilmektedir. *Dinden dönme veya hak dini (Katoliklik) reddetme, günahların en büyüğüdür. O hâlde dinden dönenler ve onun hak olduğunu reddedenler, sadece aforoz edilmek suretiyle kiliseden uzaklaştırılmakla kalmamalı, öldürülmek suretiyle dünyadan da uzaklaştırılmalıdır.*”²

Bu teolojik ön deyinin bir sonucu olarak, 1492'de Reconquista'dan sonra, kültürel varlıkların var olmaya devam etmesine imkan tanıma ve kültürel hareket özgürlüğünün adı olan Endülüs'ün bu yapısının devamına zemin hazırlama yerine, yedi yüzyıllık bir medeniyetin temel kurucuları olanlar atıldıktan sonra bir kültür kıyımı gerçekleştirilmiştir.

Tekelci zihniyetin kendini açığa vurduğu bir diğer alan felsefedir. *Felsefede tekerciliğin* tipik temsilcisi F.Hegel'dir. Hegel'in Ruh (Geist) felsefesi bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Buna göre, alemin ruhu olarak tanımlanan Tanrı'nın iş yapabilmesi için eli, ayağı olarak kullanacağı bir millete ihtiyacı vardır. Bu millet Hegel tarafından Germenler olarak gösterilmektedir. Hitler'in elinde aktüelleşen bu kuramla Tanrı'yı tekeline alan bu zihniyet, insanlık tarihinin karanlık sayfalarını kabartmaktan öte ne işe yaramıştır?

Yahudi-Hıristiyan geleneğin hakikat tekerciliği ve tahrifçiliği, Kur'an tarafından reddedilmekte ve başlarına gelen kanlı ihtilafların ve gruplaşmaların, bu tekerciliğin ve tahrifin bir cezası olarak aralarına salıverildiği seslendirilmektedir:

“*Biz Hıristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kini salıverdük. ...*”³

"Bir de Yahudiler, Allah'ın eli sıkıdır, dediler. Ama bağlanan kendi elleri oldu ve bu söylediklerinden dolayı da lanetlendiler. ... Söylediklerinden dolayı, aralarına kıyamet gününe kadar sürecek olan bir düşmanlık ve kin soktuk. Her ne zaman bir savaş ateşi tutuşturmuşlarsa, Allah, onu söndürmüştür. ..."⁴

Tarihi, Tanrı ile yaptıklarını söyleyen bir milletin, Tanrıları tarafından lanetlenecek bir tutumla mualllel sayılmaları ibretlik bir durum değil midir?

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor: Özü gereği 'iyi' olan Allah, tarihin seyrinin de iyiye gitmesi ve tarihin bir faziletler tarihi olması için insanlarla bir misak/pakt yapmaktadır. Misak, hem bireysel hem de toplumsal bir boyuta sahiptir. Bireysel olarak nasıl bir anlam taşıdığını, insan prototipi durumundaki Adem'le Allah arasındaki ilişkiyi başından sonuna kadar takip ettiğimizde görürüz. Toplumlarla Allah'ın misak yapması ise peygamberler göndermekle gerçekleşmektedir.

Temiz bir fıtratla yaratılan insanın saf halinin, büyüyüp gelişmesiyle nasıl ihtiraslı (muktedir olmayı arzulayan/muhteris) bir insan karakterine dönüştüğünü ve bu saflık ve ihtiras yahut iktidar/tahakküm diyalektiğinin de tarihin seyrine yön verdiğini biliyoruz. Bu misak'ın varlığı, insanın bu ihtirasının ve tahakküm arzusunun, tarihi hem insan hem tabiat hem de bütün diğer varlıklar için bir bozgun tarihine çevirmesini önlemektedir. İnsanın organik ve inorganik bütün ilişkilerinde hakkı ve adaleti ayakta tutmasını öngören Misak'a aykırı davranmakla da *fısk* (fasıklık), *zulüm*, *tuğyan* (zulmün toplumsal boyut kazanması) gibi kavramlar tarih sahnesine çıkmaktadır.

Allah'a aidiyet yahut Allah'ın seçilmiş kulu/milleti olma iddiası, bu misaka uyup uymamakla test edilmelidir. Allah'ın ahbine nail olan, onun kurtuluşa erdireceği milletler, se-

çilmişlikleri kendilerinden menkul olanlar değil, bu misakın şartlarına uyanlardır. Bu misakta ayakta tutulacak temel kavramlar vardır: Adalet dağıtmak, özgürleştirmek, güven vermek, açları doyurmak, açıkları giydirmek, vs. Bu terim ve kavramlara kim bir yaşam alanı açarsa bu misaka göre davranmış ve Allah'ın seçilmiş kulu olma hakkına kavuşmuş; kim de onları dumura uğratmak için gayret etmişse, zalimler tayfasına eklenmiştir.⁵ Bunun dışındaki iddialar salt kuruntudan ibarettir.

Modernizmi üreten Aydınlanmacı akıl, hareket noktası ve kendisine koyduğu hedef itibarıyla; sözde evreni keşfedecek böylece mitolojik imgelere dayalı olarak algılanan bir evren modeline son verecek, aklın hakimiyetini ifade eden

Allah'a aidiyet yahut Allah'ın seçilmiş kulu/milleti olma iddiası, bu misaka uyup uymamakla test edilmelidir. Allah'ın ahbine nail olan, onun kurtuluşa erdireceği milletler, seçilmişlikleri kendilerinden menkul olanlar değil, bu misakın şartlarına uyanlardır.

rasyonel bir çağı hakim kılacaktı. Ancak aydınlanmacı aklın bu dünyayı mitolojiden, çılgınlıklardan kurtarma teşebbüsünün fiyaskoyla sonuçlandığı ve insanlığı kaosa sürükleyen deliliği ve çılgınlığı ürettiği apaçık ortadadır.

II. Dünya Savaşı ve Cezayir'le Fransa arasındaki mücadelede ölen bir milyon Cezayirlinin ardından zirvesine çıkan post-modern düşüncede, Frantz Fanon *Yeryüzünün Lanetlileri*'nden ve M. Foucault *Deliliğin Tarihi*'nden Adorno ve Horkheimer da bu tür bir *Aydınlanmanın Diyalektiğinden* bahsederken eleştirmek için hep Aydınlanmaya ve onun ürünü modernizme göndermede bulunacaklardır. Batının bu yıkıcılığının ardından, artık, Batının kendi gerçekliğini, modern bilimin temel paradigmasının evrenselliği altına yerleştirerek temel evrensel

gerçeklikler olarak sunması eskisi kadar itibar görmeyecektir. Postmodern düşünceyle birlikte Aydınlanmanın bu tekelci ve etnosentrik mitosu soluklaşmaya başlamıştır.

Burada post-modernizmin bize hediye ettiği büyük bir gelişmeden bahsetmek gerekir: *Büyük-anlatılar* tarihi sona ermiştir. Postmodern paradigma, modernliğin temel kök kavramları olan *evrensel akıl, tekil hakikat ve bilgi yapılarını* derin bir rölativiteye açarak Batı epistemolojisini temelden sarsmıştır.⁶ Her şeyi Batı'nın koyduğu temel paradigmlar ışığında görme, değerlendirme ve değer kriterlerimizi bunların ışığında oluşturma alışkanlığımızın bozulduğu an, eşyanın tabiatına en uygun olanın ne olduğu ve gelecek tarih perspektifinin insanlık onuruna yakışır şekilde nasıl kurgulanması gerektiğini sorgulama yetkinliğini kazandığımız andır. Bu sorgulama yetkinliği, sosyal pratiklerden tutunuz da inançlara, eylemlere, insanların kendilerini açıklamak ve anlamlandırmak için referansta buldukları geleneklere kadar geniş bir yelpazede etkisini gösterecektir. Post-modern kültür, çoğulcu-

Tarihsel açıdan, İslam ve onunla bütünleşmiş hayat tarzları, bir kültürel gelenek terkihi oluştururlar. Kültürel gelenek de doğası gereği gelişir ve değişir; gelişim ve değişimi ne kadar büyük olursa mensuplarına da o kadar büyük hareket serbestliği getirir.

luk kavramını geliştirerek, modern kültürün öteki olarak damgaladığı kültür unsurlarını *kurucu-öteki* seviyesine çıkarmış, Batılı bir önyargı olarak kalıcı bir paradigmaya dönüşen diğer ırkların, cinslerin, kültürlerin aşağı kategorileri temsil ettikleri ve bunlarla ilişkinin hegemonik bir tavır üzerinden kurulması gerektiği görüşünü kökünden sarsmıştır. Her bir kültürün kendi sistematik mantığı içinde hakikatın bir yönünü temsil ettiği ve böylece de

saygınlığı hak ettiği düşüncesi, modernliği salt kendi rasyonalitesi ile özdeşleştiren Batı tarzı modernlik için kolayca kabul edilebilecek bir realite değildi. Ama gelinen noktada, kendini sadece Batı geleneğini takip eden toplumsal gerçekliklere sinerek açığa çıkaran bir hakikat fikri artık hikâye olmuştur.

Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernliğin sloganlarıydı. *Özgürlük, farklılıkla birlikte eşitlik, kardeşlik ve hoşgörü* ise post-modernliğin sloganları haline gelmiştir. İyimser bir tarih felsefesine sahip olanlar ve geleceği bütün insanlığın ortak tarihine çevirmek isteyenler şunları başarmak zorundadırlar: Modernitenin insanlık başta olmak üzere parçaladığı gerçekliği yeniden bütünleştirmek (tev-hîd).⁷ Geçmişten tevarüs edilen her türlü çatışmayı körükleyen kültür verilerini bir kenara bırakmak ve insanların gayretlerini karşılıklı iyiyi (ma'ruf) üretmeye yönlendirmek. Böylece insanları sadece kültür ve tarih kargoculuğu yapmaktan kurtarıp tarihi bir ümit ve beklenti tarihine dönüştürmek.

Tekelciliğe ve Tek Tipleştirmeye Karşı Yapılması Gerekenler:

1. Tek Tip Tarih, Tek Tip İnsan ve Tek Tip Modernlik Ülküsünü Reddetmek

Tarihsel açıdan, İslam ve onunla bütünleşmiş hayat tarzları, bir kültürel gelenek terkihi oluştururlar. Kültürel gelenek de doğası gereği gelişir ve değişir; gelişim ve değişimi ne kadar büyük olursa mensuplarına da o kadar büyük hareket serbestliği getirir. Statikleşip daraldıkça ve kucaklayıcı niteliğini kaybettikçe, mensuplarının hareket alanını da buna paralel olarak daraltmaya ve tahammülsüzleştirmeye başlar. Dinlerin daha doğrusu din mensuplarının zamana, tarihe ve gelişmeye direnmeleri, başka bir ifadeyle dünyaya ait olmaya alışamamaları ise hem sorunun hem de sonun başlangıcını oluşturur. Bu sebeple,

orijinal formlarıyla dinlerin modernleştirici ve yenileyici süreçleri içerisinde barındırıyor olmaları, dinlerin tarihte diyakronik dönüşümlere yol açtığını söylememize imkân vermektedir. Bu anlamıyla tarihte dinlerin tuttuğu yeri daha iyi anlamak için, iki kavrama; 'histoire' ve 'geschichte' kavramlarına atıfta bulunmak analizimizi kolaylaştıracaktır.⁸

Historie ile varlığın tarihte yer tutmuş haline, *geschichte* ile ise devir açıp kapayan ve kendinden sonraki olaylar üzerinde uzun süreli etki yaratmış olaylara atıfta bulunmaktadır (diachronism). Bu iki kavram ise içeriklerini *kronos* (saatin ve takvimin gösterdiği zaman) ve *kairos* (önemli ve belirleyici anlar) terimlerinden almaktadır. Bunlara dayalı olarak da *zaman tarafından belirlenen olaylar ve zaman'da yer tutan olaylar* ayrımı yapılmaktadır. Bu tarihsel olaylardan bir kısmı karar vermeyi gerektiren bir nitelik taşır ve bu karar unsuru olayların içine bireyleri ya da toplumları çeker. Böylece söz konusu olay, tarihin kırılmasına götüren bir niteliğe bürünür. Peygamberlerin gönderilme anları ve halkın buna verdiği cevap, bunun en iyi örneğidir. Hem gerçekleştirdikleri teorik ve pratik kırılma, hem bu kırılmaların uzun vadedeki etkisi, hem de bu kırılmanın gerçekleşme sürecine 'bilinç'li olarak katılan insanların varlığı dikkate alındığında, dinlerin tarihteki rolünü, 'geschichte' kavramıyla karşılamak gerekir.

İlahî gelenek, her topluluğun karakterine uygun düzenlemeler öngörerek, tarihin devinimini ve gelişimini sağlamıştır: "...sana gelen hak'tan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol/minhac koyduk"⁹ ayetinde anılan *şeriat/şir'a* ve *minhac* kavramları bu konuda bize yol göstermektedir. Bütün insanları tarih sahnesine tek tip bir millet olarak çıkarmak yerine, bir tekâmül serisini tamamlayacak şekilde farklı milletler ve bunların karakterlerine uygun farklı

İlahî gelenek, her topluluğun karakterine uygun düzenlemeler öngörerek, tarihin devinimini ve gelişimini sağlamıştır: "...sana gelen hak'tan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol/minhac koyduk"

şeriat ve minhacdan bahsedilmektedir. Şeriat'ın ve bunu uygulama yöntemi durumundaki minhac'ın somut bir anlayıştan soyuta doğru nasıl evirildiğini görmek için Kitab-ı Mukaddes'ten Allah ile İsrailoğulları arasındaki ilişkiyi takip etmek ve dinin nasıl mükemmelleştirildiğini¹⁰ görmek gerekir.¹¹ Allah'ın insanlarla ilişki tarihini yazılı olarak takip etmemize imkân veren Kutsal metinlere baktığımızda, bu ilişkiyi resmeden dilin ve insanlar arasındaki ilişkilerin temel sistematüğünü oluşturan hitabın ve normların somuttan soyuta doğru gelişip evirildiğini ve Tanrı'nın ilk insanlara hitabının daha detaylı ve anlaşılmayı kolaylaştıracak tekrarlara sahipken, bu özelliğin Kur'an'da terk edildiğini görürüz.

İlerleme mantığı açısından tarihin başını tutan insanla, sonunda yaşayan insan arasındaki fark, hem insan ilişkilerini kuran ve tanımlayan kavramların var olup olmadığı, hem de bu kavramlara yükledikleri anlamda yatmaktadır. İnsan ilişkilerinin sade olduğu bir dönemde, şu an yaşayan insanın, karmaşık ilişkilerini anlatmak için kullandığı terim ve kavramlara yer yoktu. Ama daha önemlisi, bazı soyut kavramlara yüklenen anlamlar değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, insandan bağımsız olarak bir 'adalet' kavramının var olması, bu kavramın içeriğinin on bin yıl önce doldurulmasıyla, günümüzde buna yüklenen anlamın aynı olduğu anlamına gelmez. Adalet'in size yapılanla aynıyla karşılık verme olarak alındığı *kriminal adalet*'ten, size yapılan kötülüğü bağışlamanızın adaletin en üst formu olarak tanımlandığı bir etik adalet anlayışına doğru evirilme söz konusudur.

2. Tarihsel ve Toplumsal Belirleyenlerin Ötesine Geçmek

Yaşadığımız tarih, belli bir zaman diliminde yaşayan, yapıp ettikleri sebebiyle sevinen ya da pişmanlık duyan insanların, başka bir ifadeyle kendi zaman dilimlerindeki tarihi kontrol edebilme gücünü gösterenlerin biyografik tarihi olması yönüyle insanîdir. Ama bu zaman diliminin insanları, kendi zamanlarında meydana gelen ve özellikle tarihî (historic) olan ve tarihte kırılma yaratan olayların meydana gelmesini ya da gelmemesini bütünüyle kontrol edemezler. Bu yönüyle tarihî olayların, biyografik tarih yorumunu aşan bir yönleri vardır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nı yaşayan insanların bu savaşın meydana gelmesindeki sorumlulukları bir dereceye kadardır. Bu savaşın anlaşılması için onlarca yıl öncesine giden bir analizin yapılması gerekir. Dolayısıyla tarih biyografik yahut kronolojik olmanın ötesinde, kontrol edebildiğimiz sebeplerin ötesine geçen sebep-sonuç ilişkisine sahiptir. Bu yönüyle tarihin aşkın bir tarafı vardır ve o anın yaşayan insanlarını aşan bir özelliğe sahiptir. Ancak bu aşkınlık sebep-sonuç zinciri içinde hareket eden rasyonel bir aşkınlıktır ve içerisin-

Yaşadığımız tarih, belli bir zaman diliminde yaşayan, yapıp ettikleri sebebiyle sevinen ya da pişmanlık duyan insanların, başka bir ifadeyle kendi zaman dilimlerindeki tarihi kontrol edebilme gücünü gösterenlerin biyografik tarihi olması yönüyle insanîdir.

de yasallık fikrini barındırmaktadır. Aşkın bir varlık olarak Tanrı'nın, tarihle nasıl bir ilişki içinde olduğu, bu ilişkiyi hangi kavramlar üzerinden gerçekleştirdiği, cevaplanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Allah-tarih arasındaki ilişkiyi kuracağımız ve bu ilişkiyi sürekli kılacağımız kavramlarımız

var mıdır? Şayet bu tür kavramlar var ise, bu durumda tarih, sadece insanın değil, bir anlamda Tanrı'nın da tarihi olacaktır. Bundan kastımız, üzerinden tarih geçen (beşer) ya da tarihi yapan (insan) haliyle diğer tabiat varlıklarından ayrı bir yere sahip olan insanın, hem kozmik hem de tarihsel zaman içinde kendi başına bırakılmadığını vurgulamaktır. Hem kozmik hem de tarihsel zamana böyle bir anlam zerki, Allah'ın bütün fiillerinin bir amaca yönelik olması (hikmet) sebebiyle, tarihin akışı ve sonu ile teorileri kurgularken önümüze farklı hedefler koymamızı sağlayacaktır.

Öyle görünüyor ki insanın Allah'la ilişkisini kurarken referansta bulunduğumuz bütün kavramlar, tarih ile Allah arasındaki ilişkinin de temel referans kavramlarıdır. Mikro düzeyde kurulan Allah-insan ilişkisi, makro düzeyde taşındığında, bir toplumun yahut milletin Tanrı ile ilişkisi haline gelmekte ve tarihsel bir bağlama oturmaktadır. Bu yönüyle tarih, insanın ve insan topluluklarının yapıp etmelerinden oluşmakta ve gidişatında belli yasaları takip etmektedir. Tabii unsurların (güneş, ay, yağmur, vs.) Allah ile ilişkisini kurarken, hangi şartlar altında ne tür davranışlar sergileyeceklerinin belirlenmiş olması anlamında kullandığımız *kader* kavramı, insan ve tarihi söz konusu olduğunda *inayet* kavramı olarak karşımıza çıkacaktır. *Inayet*, Allah'ın canlı varlıklarla ilişkisini kurduğu kavramdır ve içinde, Allah'ın bu organik varlık alanıyla sürekli irtibatla olması, onları gözetmesi, müdahale etmesi anlamlarını barındırmaktadır.

Tarihin bir hikmete bağlı seyir takip etmesi ve sürekli olarak Tanrısal inayetin nesnesi olmaya açık bir alan olarak görülmesi, kendini tarih bölümlenmelerinde de göstermektedir. İbn Haldun'un, Tarih'i *ihbarî* ve *inşâî* olarak bölümlenmesinin altında bu *hikmet* kavramı yatmaktadır. Bu bölümlenmede, *ihbarî tarih*,

cereyan eden olayların kronolojik aktarımını verirken, insaî tarih, tarihsel olayların cereyan düzenini, nedenlerini incelemektedir. İbn Haldun, evrende olup biteni anlamaya yönelmesi itibarıyla tarihi (ikinci anlamda) hikmete dahil etmektedir.¹² Bu *hikmet* çerçevesinde devinen tarih, bir hedefe yönelmiş olması sebebiyle kendinde bir değere sahiptir. Yine bu hedefi bir seyir hattı olarak tarihin önüne yerleştiren Yüce Varlık'la irtibatından dolayı kendi dışındaki Varlık alanının iş görme tarzıyla ilgili de ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla tarihe verilecek anlam, bir bütün olarak varlığın evrensel anlamını da açığa çıkaracak bir öneme sahiptir.

Toplumlar çoğu zaman, içinde yaşadıkları ve onları çevreleyen ve sınırlayan toplumsal düşünme ve hareket etme biçiminin ötesine geçmek ve ideal olanın peşine düşmek için bir üst doktrine ihtiyaç duyarlar. Kendi dinamikleriyle evrilemeyen bir toplumu böyle bir doktrin uyandırabilir ve evirebilir. Toplumun görme ve hareket etme kabiliyetindeki toplumsal felç ve tutulma durumunu aşmak için, gönderilen peygamberlerin bu insanları, 'kalkın, uyanın' nidalarıyla uyandırmaya çalışmasının mantığı burada yatmaktadır. Kur'an alışılagelen toplumsal matrisin belirleyici değerlerinin dışına çıkarak tarihte bir kırılma yaratmanın imkânını göstermek üzere Ashab-ı Kehfi (Yedi Uyananlar), Firavun'un eşi Asiye gibi örnekleri vermekte ve uyanmamakta direnenleri ölümler ve sağırlar olarak deşifre etmektedir:

"Bil ki sen ölümlere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderken sağırlara da çağırıyor duyuramazsın."

3. Tarihe Kendi Kavram ve Değerleriyle Müdahale Etmek

Dinlerin vahyedilmelerinin temel sebebi, toplumlarda kurulu hegemonik yapıyı sökerek ve

geleneksel ilişki biçimlerini yıkarak yeni bir matris oluşturmak ve sağduyu, adalet, özgürlük gibi temel kavramlar çerçevesinde yeni bir yapı inşa etmektir. Bu yapıyla dinler modernleştirici ve yenileştiricidirler. Bu yenilemenin amacı da toplumda bazı kesimlerin aleyhine kurulan hegemonyacı yapıyı sökme uğratmaktır. Ancak ilerleyen süreçte dinler açıklama biçimlerini, mantıklarını ve kurum-

Toplumlar çoğu zaman, içinde yaşadıkları ve onları çevreleyen ve sınırlayan toplumsal düşünme ve hareket etme biçiminin ötesine geçmek ve ideal olanın peşine düşmek için bir üst doktrine ihtiyaç duyarlar.

sallaşmalarını, kurulu bir devlet düzeni içinde oluştururlar ve vahyedilme amaçlarına aykırı olarak, devletin hegemonya kurmak için kullandığı araçlardan birine dönüşebilirler. Hıristiyanlığın başına gelen felaket bunun en bariz gösterenidir. *Haçlı Seferleri ve kolonyal dönem başta olmak üzere, Batı tarihi, dinin hegemonik bir unsura nasıl indirgenebileceğinin örnekleriyle doludur.*

Bu durumda, dinlerin ilk geliş anındaki temel gayesi, yani insanlar arasında standartlaşan ve bu halleriyle idealmiş gibi gösterilen ilişki biçimlerine müdahale etme görevi, o dinin müminleri tarafından sürekli canlı tutulmalıdır. Müminler eleştirel bilinç, yaratıcı imgelem, ütopyik kurgular ve diyalektik düşünme biçimleriyle, yaşadıkları toplumda ilişkilerin temel insan hakları, adalet, özgürlük, güven, gibi kavramlar ışığında yapılandırılıp yapılandırılmadığını test etmelidirler. Böylece dinin modernleştirici ve yenileştirici işlevinin kaybolup toplumun herhangi bir kurumuna indirgenmesinin yolu kapanmış olacaktır.

Din, kendine has terim, kavram ve sembollerle belli bir düşünceyi yahut zihni yapılandırır.

Bu yapılandırma tarihte diyakron (tarihin akışının farklı bir mecraya taşınıp, farklı dinamiklerle ilerlemesi) denilen kırılmalara se-

Müslüman toplumlar, bir düşünceye, eyleme ve kuruma dinamizm kazandıracak olan, onu geçici değil de sürekli kılacak olan ve başka kurumlara da evrensel bir tarzda katkıda bulunacak 'evrensel/tümel' değerler yaratmanın peşinde olmalıdırlar.

bep olur. *Ulu'l-'Azm* denilen peygamberleri diğerlerinden ayıran özellik, böyle bir kırılmayı gerçekleştirmelerinde yatmaktadır. Bu diyakronik kırılma içinde din, kişiler ve varlıklar için tamamen yeni anlamlar yaratır ve bu anlamları onlara yükler. Bu anlam yüklemesiyle güçlü olan zayıfa, zayıf olan güçlüye dönüştürülür. Bu tersine çevirme olayı ne kadar geniş bir taban bulursa, bu değiştirici ve dönüştürücü değerler de o kadar beslenir ve bu karşılıklı ilişki sonunda değer yargılarında bir kırılmaya götürür. Bunu örneklemek gerekirse: Bütün toplum fertlerinin aynı davranışları sergiledikleri bir bağlam içinde haklı-haksız, zalim-mazlum kavramları arasındaki çizgi o kadar net değildir. Örneğin herkesin köle sahibi olduğu bir ortamda, köle edinmenin ahlakî temelini kimse tartışmaya açmaz ve kölelere kötü muameleyi de bir ahlaksızlık ve zulüm olarak adlandırmaz. Ancak bir din, yaygınlaştırılmak suretiyle normal bir olaymış gibi sunulan bu davranış tarzına, tarihin standartlaştırılmış bu kesitine müdahale eder ve kölelere kötü muameleyi ahlaksızlık ve zulüm olarak nitelendirirse; bu toplumda o ana kadar bulunmayan kavramlar iş görmeye başlar. Artık bu toplum zalimler ve mazlumlardan oluşan bir topluma dönüşür; mücadeleye de bu iki kesimin mücadelesine. Bu niteliksel bir değişim ve dönüşümdür ve bu dönüş-

şüm, insanlar arasındaki ilişkinin hem normatif hem de ahlakî niteliğinde değişiklikleri yaratır. Bu yönüyle, tarihin devriminin temelinde 'çatışma' ve 'mücadeleyi' koyanlar haklıdırlar. Ancak bu temeli, Marksist teorinin belirginleştirdiği haliyle sadece ekonomik bir zemin üzerine inşa etmek eksiktir, bu aynı zamanda ideolojik, dahası varoluşsal bir mücadeledir. Bu mücadele içinde din, peygamberleri aracılığıyla yeni terimler, kavramlar ve semboller, kısaca dinsel bir retorik yaratır ve kendilerine has mücadele zemini bu retorik üzerinde yükselir. Böylece felsefenin metafiziksel önermeleri, peygamberlerin elinde aktüelleştirilir ve tarihselleştirilir. Zira kendi kavramlarını ve bu kavramların hayat verdiği toplumsal matrisi yaratamayan bir din yahut düşünce zaten uzun soluklu olamaz.

Müslüman toplumlar, bir düşünceye, eyleme ve kuruma dinamizm kazandıracak olan, onu geçici değil de sürekli kılacak olan ve başka kurumlara da evrensel bir tarzda katkıda bulunacak 'evrensel/tümel' değerler yaratmanın peşinde olmalıdırlar. İslam'ın Tanrı'sının bu anlamda el-Kayyûm¹⁴ (değerlere kaynaklık eden) olduğu ve gönderdiği dini de *ed-dînü'l-kayyîm*¹⁵ (değer üreten, kendi değerleriyle ayakta duracak yeterlilikte olan) olarak tanımladığı unutulmamalıdır.

4. Müslüman Toplamların Eleştirel Bilinçle Kendilerini Yeniden Kurmaları

Müslüman toplumların kendi gelenekleri içinde problem alanı olarak karşılıklarına çıkan sorunları daha açık bir zihinle ve risksiz bir şekilde karşılıklarına alıp sorgulamaları gerekir. Dinin her an yenileştirme işlevi, müminlerine bu hakkı vermekte ve bunu içtihad olarak kurumsallaştırmaktadır. Sorgulanan geleekten ayıklanan ayak bağlarının ardından, İslam toplumları kendi modernliklerine doğru açılma imkânını yakalayacaklardır. Kendi

modernliklerini arama çabası içine girme özgüvenini yakalayan Müslüman toplumlar, sürekli geçmişte seyahat eden anakronikler olmaktan kurtulacak ve gerçekleştirmek için can attıkları ideallerini aktüelleştirecekleri kendi gelecek tarihlerini yapma sürecine gireceklerdir. Böylelikle sürekli kendilerinden önce geçenerin yükünü taşıyan ve kendine ait bir şey üretemeyen *kargo kültürlerin ve kültürlerin toplumu* olmaktan çıkmanın da yoluna girmiş olacaktır. İslam dininin, Hıristiyanlığın başına gelen kültürel anlamda sadece bazı kültürlere, siyasal anlamda ise bir hegemonya unsuruna indirgenme riskinden kurtulabilmesinin yolu buradan geçmektedir.

Müslüman toplumlar, tekelciliğe reddiye olmak üzere, kendi modernliklerini yaratmanın peşinde olmalıdırlar. Bunu gerçekleştirecek terim ve kavramlara sahiptirler. Bir dinin böyle bir modernlik yaratma kapasitesini ölçmenin yolu, hem kendi mensupları için hem de diğer din ve düşünce mensupları için ne kadar yaşam alanı açtığına bakmaktan geçer. Kur'an rengine, dinine, diline, vs. bakmadan bütün insanları güvenceye almakta, din mensuplarının (Ehl-i Kitap) Müslümanlarla ilişkilerini sarsılmaz bir zemine oturtmakta, hangi dine ait olduğuna bakmadan bütün mabedlerin korumasını bir ödev olarak Müslümanların omuzlarına yüklemekte, vs. ve böylece bu konularda kendi dışında yaratılan uygulamaların aksi bir yaşam alanı açabilmekte ve kendi modernliğinin temellerini kurabilmektedir.

5. Toleransı ve Çoğulculuğu Geliştirmek

Tolerans ve çoğulculuk kavramlarının modern Batı düşünce paradigması içinde yer almaması, diğer kültür ve din mensupları aleyhine yıkıcı bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Çoğulculuk adına modern liberalizmin kavramsallaştırdığı şey, bireyci çıkarların çoğulculuğudur. Çoğulculuk, sonu gelmeyen

çıkarcı çoğulculuğunun yarattığı piyasa kavramı içinde alınıp satılan her şeyin çoğulculuğuna değil, farklı yaşam tarzlarının çoğulculuğuna imkân vermelidir. Farklı etnik ve dinî grupların çoğulculuğu, Batı tarzı modern dünya görüşüne yabancıdır. İnsanlara başkalarının alanına girmedikçe istediklerini yapma alanları yaratmanın, çoğulculukla ve toleransla hiçbir ilgisi yoktur.

Bu anlamda, tolerans ve çoğulculuk, çağdaş kültür platformunun tartıştığı içerikle, Batı uygarlığının değil, İslam kültürünün bir parçasıdır. İslam toplumu, Batının aksine, çoğul

Müslüman toplumlar, tekelciliğe reddiye olmak üzere, kendi modernliklerini yaratmanın peşinde olmalıdırlar. Bunu gerçekleştirecek terim ve kavramlara sahiptirler. Bir dinin böyle bir modernlik yaratma kapasitesini ölçmenin yolu, hem kendi mensupları için hem de diğer din ve düşünce mensupları için ne kadar yaşam alanı açtığına bakmaktan geçer.

sosyal ve dinî gruplar fikrine başından beri tanıdık. Bu çoğulculuğun içine sadece İbrahîmî gelenek içinde anılan Ehl-i Kitap değil, ruhî gelenekleriyle, Doğu kültürleri de bu çoğulculuğun meşru bir parçası haline getirilmiştir. İslam toplumunun kendi içindeki çeşitliliği ve çoğulculuğu da yine Batının tarih sicilinin aksine, kutsanmıştır: İhtilafu ümmeti rahmetün, (ümmetimin farklı görüşte olmaları rahmettir) hadisinde en açık ifadesini bulmuştur. Buradaki ihtilaf (halife, muhtelif, halef (ardıl) gibi terimlerin de aynı kökü paylaştığını düşündüğümüzde) düşünce ve eylemde sürekliliğe köken sağlayan bir düşünce zenginliğini içerdiğinin ve İslam toplumunda farklılığın meşruiyet zeminini oluşturduğunun altı çizilmelidir. İslam düşüncesi içinde bu ihtilafın meşruluğunu temellendiren en temel kavram içtihat-

tir. Müslümanların kodifikasyon sistemi içinde içtihadı bütün çağların başvurulacak bir yorum ve hüküm çıkarım yöntemi olarak tutmaları bunun göstergesidir.

İslam medeniyeti içinde kurumsallaşan birçok uygulamanın [*Şia ve Ehl-i Sünnet ve diğer fikir ekolleri*] kurucu metinlerin çoklu yorumunun kurumsallaştırılması ile gerçekleştiği dikkate alındığında, bu metinlerin farklı yorumlarının farklı kurumsallaşmaların yolunu açacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. *Metin ve metin yorumu* arasında bir ayırım yapma geleneği, karşımıza böyle bir esnek yapı çıkarmaktadır. Şüphesiz politik, ekonomik, ahlakî, vs. birçok kurumsal yapının bu yorum alanı içine girdiği ve sürekli gelişmeye açık bir alan olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. 'Ana metnin' değil de bu 'yorum külliyesi'nin ve bu külliye'nin kaynaklık ettiği teolojik-kültürel yorumların böyle bir katkıya açık halde tutulmaları büyük kazanımlar sağlayacaktır.

Uygarıkların soy kütükleri incelendiğinde İslam'ın aksine, Hıristiyanlığın bir imparatorluk içine cemaat dini olarak doğduğu ve ezilmişlik psikolojisi içinde öğretilerini savunma refleksiyle geliştirdiği ve kendisini sürekli başkalarına karşı konumlandırarak var olduğu görülecektir.

6. Reaksiyoner Düşünce ve Davranışın Karşısına Dikilmek

Şüphesiz dinlerin ve kültürlerin ifade biçimi, mantığı ve yapısı, yaşadıkları bağlam tarafından beslenmekte ve şekillendirilmektedir. Hem kendilerini savunurken hem de temellendirirken dinler kendilerini yeniden kurmaktadır. Dinler modern seküler liberal sistem içinde kendilerini daha çok tepkisel bir tarzda kurmaktadır. Şüphesiz bu tepkiselliğin temelinde, seküler modern uygarlığın, bu uy-

garlığın ürünleri durumundaki komünizm, kapitalist liberalizm gibi ideolojilerin va'd ettiği daha fazla eşitlik, daha fazla hürriyet, daha fazla mutluluk gibi kavramların anlam alanlarının daralması gelmektedir. Bu va'd edilenler gerçekleşmiştir, ama sadece birileri için. Bu kavramların evrensel ölçekte bir zemin kazanamaması dinsel muhalefetin gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Arap milliyetçiliğinin ve Arap sosyalizminin başarısızlığının, İslamcı ihyacı hareketlere itmesi yahut güçlü dinsel bir geleneğe sahip Hindistan'da Hindu radikal hareketlerin ortaya çıkması gibi. İlk olarak, kendilerini ifade etme alanlarının başkalarının ele geçirilmesi bu akımları harekete geçirmektedir. İkinci olarak, Batılı olmayan bir tarzda dünyayı şekillendirme yönündeki güçlü arzuları ve kabiliyetleri onları motive etmektedir. Modern dünyada ortaya çıkan elitist ve sosyal Darwinci söylemler, insanların kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini ima etmektedir. Bütün söylemlerin ötesinde, dünyadaki hâkim uygulamalar, hiçbir şeyin değişmediğini, yirminci yüzyıla hâkim olan güçlü olanların farklı yöntemlerle sömürme güdülerinin her şeyi içerdiği gerçeği, bu hareketleri her anlamda beslemektedir.

Uygarıkların soy kütükleri incelendiğinde İslam'ın aksine, Hıristiyanlığın bir imparatorluk içine cemaat dini olarak doğduğu ve ezilmişlik psikolojisi içinde öğretilerini savunma refleksiyle geliştirdiği ve kendisini sürekli başkalarına karşı konumlandırarak var olduğu görülecektir. Bunun için de *tevhid fikrini* sadece dinî planda değil, her türlü platformda deforme etmişlerdir. Bu sebeple de yapısal olarak çoğulculuğa elverişli değildir. Bu yapısı gereği, Hıristiyanlığı ne kadar içselleştirdikleri tartışmalı olmakla birlikte, Hıristiyan ülkelerin sadece dinsel ve kültürel anlamda değil var olma ve hayat hakkına sahip olma

bakımından bile çoğulculuktan ziyade hep entegrasyon/asimilasyon politikasının peşinde olmuşlardır. Şimdilerin moda deyimiyse 'Asimilasyon yoksa göç de yok' (*Immigration without Assimilation*).

Çoğulcu yapı içinde özgürlüklerden bahsettiğimizde de eskiden beri var olan ama moderniteyle birlikte adı daha sık duyulan ırkçılık, farklılık, ötekilik, hoşgörü, azınlıklar, sömürgecilik, entegrasyon, asimilasyon, ayrılıkçılık, yurttaşlık, vs. kavramların içeriğinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu kavramların tanım alanlarının yeniden belirlenmesiyle, insanlar arasındaki eski çatışma ve bölünme hatlarının yerini alacak bir adalet ve tolerans kültürünün temelleri atılmalıdır.

Avrupa bağlamında ifade etmek gerekirse, Anglo-Saksonlar ve dışındakiler ayırımı, Batı'nın ruhuna işlemiş bulunuyor ve bundan kolay kolay da kurtulacak gibi görünmüyorlar. Benzer şekilde tepkisel düşünme ve davranma biçimi kolonyal dönemle birlikte Batı dışı toplumların ruhuna da işlemiş gibi görünüyor. Bu sebeple, Müslümanlar dahil Batı dışı toplumların da sömürgecilik döneminden kalma tepkisel reflekslerde bulunma alışkanlığından ve bunun yarattığı eylem tarzından vazgeçmesi gerekmektedir. Müslüman dünyanın Doğu-Batı ilişkilerini, *hikmet*, *mev'iza* ve *en iyi ile mücadele*¹⁷ çerçevesinde yeniden tanımlamaları bir zorunluluktur. Bu zorunluluk rasyonel olanın peşinde gitmeyi, ortak paydalar bulmayı, birlik ruhunu aramayı, vs. gerektirir.

Üzerinde yükseldikleri sağlam temelleri olmayan düşünceler, sürekli başkalarıyla mücadele ile beslenir ve her dönemde 'fobi'ler üretirler. Ortaçağlarda kâfirler, sapıklar gibi dinsel kavramlar üzerinden verilen bu mücadele biçimi, ulus devletlerin ortaya çıkışı ile yedeğine politik ve kültürel kavramları da al-

mıştır. Sömürgecilik döneminde bu beslenme, Batı dışı kültürlerin varlığı teziyle desteklendi. Şimdi ise sözde-İslam fobisi üzerinden Batı kendi entegrasyonunu gerçekleştirmektedir. Bu hengâme içinde Batı'nın değerlerini (dinî, kültürel, politik, vs.) tartışmaya açmak bile mümkün olamamaktadır. Zira Batı dışı olmanın ne anlama geldiğinin kötü örneği olarak kurguladığı ve kitlelere pazarladığı bir Müslüman dünya ortada dururken böyle bir sorgulama ne kadar mümkündür? Böyle bir tutum sebebiyle, tartışma, müzakere etme, ortak tutumlar belirleme alanı, siyasal ve köktenci tutumlarca zapt edildi. Batı dışı kimlikler, baskın formu İslam olmak üzere ötekileştirildi ve bu ötekileştirilmenin ya-

Üzerinde yükseldikleri sağlam temelleri olmayan düşünceler, sürekli başkalarıyla mücadele ile beslenir ve her dönemde 'fobi'ler üretirler.

rattığı dinsel köktencilik üzerinden bir bütün olarak dine karşı mücadele başlatıldı. Acı olan bu süreçte dinin bütün söylemlerinin, dinin içinde bir tepki faaliyeti olarak öne çıkan köktenci unsurlar tarafından ele geçirilmesidir. Din artık kendini, içyapısını ve mantığını rasyonel terimler ve kavramlar üzerinden kurarak değil, birer refleks eylemi olarak ifade etmeyi tercih eder hale gelmektedir. İslam'ın özünü diğerlerinden ayırdığına inandığımız temel terimler ve kavramlar da bu süreçte soluklaşmaktadır. Müslüman toplumlar bu gidişatın farkında olarak, yaşam biçimlerinin temel düşünce kriterlerine dönüşmesine engel olmalıdırlar.

Sonuç

İnsan, binlerce yıllık yazılı ve yazısız bir düşünce geleneğinin mirasçısı durumundadır.

Bu gelenek içinde insanlara dinî mesaj taşıyan nice peygamberler, insanın kalıcı sorularına cevap üretmeye çalışan nice filozoflar, Allah'ın varlık yapısında yerleştirdiği yasaları deşifre eden nice bilim adamları geldi, geçti. Tarihin başını tutan insanla karşılaştırdığımızda, tarihin şu anını yaşayan bizler muazzam bir kültürel, dinsel, bilimsel, vs. bir birikime sahibiz. Ama üzüntü veren ve belki bizi insanlığımızdan utandıracak olan şey, bütün bu birikime rağmen aramızdaki ilişkileri hâlâ şiddete, yok etmeye, sömürmeye, tahakküm kurmaya, vs. dayalı olarak kuruyor oluşumuzdur. İnsanlığın ortak geleceği için girdiğimiz bu yolun bizi selamete çıkarıp çıkarmayacağına sorgulamaya açmamız gerekiyor. Bu topyekun bir sorgulama olmalıdır; zira, öyle bir ilişkiler ağı içinde bulunuyoruz ki başımıza gelecek felaket içimizden sadece günahkârları vurmayacaktır.

Bu sorgulama neticesinde; Hıristiyanlar da Müslümanlar da tekilci ve tekelci söylemlerden uzak durmalı ve dinsel ve kültürel, her türlü çoğulculuğa imkân veren bir yapı geliştirmelidirler. Medeniyetler birbirlerini salt öteki değil kurucu ötekiler olarak tanıma ahlakını geliştirmelidir. Özellikle Avrupa medeniyeti, başkalarıyla diyaloga geçmeden önce kendi içinde bir diyalog gerçekleştirmeli ve geçmişindeki kurucu çok kültürlülüğü, Farabî'nin, İbn Rüşd'ün, Gazalî'nin, İbn Haldun'un, vs. rasyonel katkılarını yeniden gözden geçirmeli, geçmişe dönük seçicilik hastalığından kurtulmalı ve bunu çoğulculuk başta olmak üzere temel hürriyetler, hukukun üstünlüğü, insan hakları, gibi edimlerin temelini yerleştirmelidir. Medeniyetler bunu yaparken dinler de özlerindeki temel ahlakî öğretileri öne çıkararak bu sürece destek vermeli, medeniyetler arasındaki karşılıklı güveni sağlayarak ortak iyinin yaratılmasının yolunu açmalı ve böylece sorumluluklarını yerine getirmelidir. Aksi takdirde hiçbir din, yaşadığımız dünyada hakim olan açlıklar, savaşlar, katli-

amlar, çevre felaketleri karşısında ne yapmakta olduğu sorusuna cevap veremez. ■

dipnotlar

- ¹ Bu hususun detaylı analizi için Talal Asad'ın şu çalışmalarına bakılabilir: *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*, Stanford: Stanford University Press, 2003; *Anthropology & the colonial encounter* (edisyon), London: Ithaca Press, 1973; *The idea of an anthropology of Islam*, Washington: Center for Contemporary Arab Studies, 1986. 6.
- ² *The Summa Theologica of St. Thomas Aquinas*, İkinci ve gözden geçirilmiş baskı, 1920, İman Kitabı. Kötülüğe müsamaha göstermenin en büyük günah ve felaket sebebi olduğu Hıristiyanlık'ta hep işlenegelmiş ve tektip bir topluluk yaratmanın siyasal aracı hâline dönüştürülmüştür. 1348'de bütün Avrupa'yı veba salgını kaplayınca, buna sebep olarak, Hıristiyan topluluk içinde hayatlarına müsaade ettikleri Müslümanlar, Yahudiler ve cüzzamlı kişileri görmüşlerdi; zira bunlar, kötülüğün ve şerrin ta kendileriydiler ve kötülüğün yaşamasına müsaade ettikleri için de Tanrı onları veba ile cezalandırıyordu.
- ³ Maide 5: 14
- ⁴ Maide 5: 64.
- ⁵ Bakara 2: 124.
- ⁶ Modern ve post-modern kültür karşılaştırması için şu kapsamlı ve içerikli çalışmaya bkz. Mustafa Kemal Şan, "Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme"; *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), 69-117.
- ⁷ Gerçekliğin bu parçalanmış yapısını yeniden bütünlüğe ve aslî formuna kavuşturmayla ilgili bkz. S.A.Düzgün, "Kur'anın Tevhid Felsefesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, (www.kelam.org), Yıl:3, sayı:1, Ocak 2005 .
- ⁸ Bu iki kavramın analizi için bkz. Graham Ward, *Theology and Contemporary Critical Theory*, (Londra: McMillan Press Ltd., 1996) 46.
- ⁹ Mâide 5: 48.
- ¹⁰ Maide 5: 3.
- ¹¹ Detay için şu çalışmamıza bakınız: *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Lotus Yayınları: Ankara, 1995.
- ¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Z.Kadiri Ugan (MEB, İstanbul, 1990) I, 5; Philip K. Hitti, *Makers of Arab History*, (Londra: Harper Torchbooks, 1971) 238.
- ¹³ Neml 27: 80; Rûm 30: 52.
- ¹⁴ Bakara 2: 255.
- ¹⁵ Tevbe 9: 36; Yusuf 12: 40; Rum 30:30.
- ¹⁶ Maide 5: 32.
- ¹⁷ Nahl 16: 125 (Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır ve muhataplarıyla en güzel şekilde mücadele et. ...).